

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Жилін Артем Едуардович

УДК 343.98: 343.131

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МЕТОДИКИ
РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ
БАНКІВСЬКИХ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дніпро – 2023

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Науково-дослідному інституті публічного права.

Науковий керівник –

доктор юридичних наук, професор

Чаплинський Костянтин Олександрович,

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
завідувач кафедри криміналістики та домедичної підготовки.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України

Дрозд Валентина Георгіївна,

Департамент забезпечення діяльності Голови Національної поліції України,
головний спеціаліст консультативно-контрольного відділу;

кандидат юридичних наук, професор

Зарубей Вікторія Володимирівна,

Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри кримінального процесу.

Захист відбудеться 29 жовтня 2023 р. о 12.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.727.02 у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у загальній бібліотеці Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26).

Автореферат розіслано 26 вересня 2023 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

В.С. Березняк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасна діджиталізація світового суспільства спричинила виникнення в країнах ЄС і в Україні низки як позитивних, так і негативних факторів. Серед позитивних необхідно виокремити швидкість передачі грошових коштів за допомогою банківських електронних платежів; миттєвий обмін даними через обрані месенджери (Viber, Telegram, Twitter, WhatsApp) і соціальні мережі (Facebook, Instagram); відеозв'язок із будь-якими особами завдяки відповідним технічним засобам та програмам (Skype). Водночас мають місце і негативні чинники, зокрема, збільшення кількості кримінальних правопорушень проти власності та інтелектуальних прав громадян, фактів порушення сфери приватного життя особи, випадків втручання хакерів у всі галузі суспільного життя. Серед вказаних діянь більшість займають шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. Так, відповідно до статистичних показників в Україні за останній час майже на 55% збільшилася кількість зареєстрованих фактів зазначених видів шахрайств, проте кількість притягнутих до відповідальності шахраїв дедалі залишається на низькому рівні. Окрім того, за даними Офісу Генерального прокурора України, у 2013 р. до ЄРДР внесено 3344 факти шахрайських дій за ч. 3 ст. 190 КК України, за якими особам вручено повідомлення про підозру лише у 1053 випадках; у 2014 р., відповідно, внесено до реєстру 2760 протиправних діянь, вручено повідомлень про підозру – 1238; 2015 р. – 3656, за якими вручено повідомлень про підозру – 1321; 2016 р. – 3611, за якими вручено повідомлень про підозру – 886; 2017 р. – 4845, за якими вручено повідомлень про підозру – 2112; 2018 р. – 3366, за якими вручено повідомлень про підозру – 1120; 2019 р. – 2467, за якими вручено повідомлень про підозру – 706; 2020 р. – 14744, за якими вручено повідомлень про підозру – 7734; у 2021 р. зареєстровано 14760 фактів вчинення шахрайських дій за частинами 2-4 ст. 190 КК України, за якими вручено повідомлень про підозру – 7634; 2022 р. – 19430, за якими особам вручено повідомлення про підозру у 6043 випадках, тобто лише у 31% кримінальних проваджень. А вже згідно зі Звітом Національної поліції про результати роботи у 2021 р. щодо кіберзлочинів порівняно з 2020 р. загальна кількість вказаних шахрайств збільшилася майже вдвічі (з 5240 фактів до 10020). У той час як за окремими сферами кількість кримінальних правопорушень у банківській сфері збільшилася з 2110 до 3049 випадків; пов'язаних з онлайн-шахрайствами – з 1355 до 1928; у сфері комп'ютерних систем – з 1461 до 1981. Наведені дані свідчать, що кількість шахрайств із року в рік дедалі збільшується, а процес доказування провини шахраїв потребує негайного удосконалення.

За даними опитування слідчих, виникає необхідність негайної розробки і впровадження у правозастосовну практику окремої методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. Серед

чинників невисокої ефективності доказування у кримінальних провадженнях більшість слідчих (98%) виокремили такі: відсутність заходів щодо профілактики шахрайств – 97%; несвоєчасна реалізація СРД, НСРД та інших процесуальних заходів – 53%; ігнорування порядку й планування організації початкового етапу розслідування – 57%; відсутність чіткої взаємодії й належної координації окремих підрозділів Національної поліції, насамперед працівників кіберполіції і слідчих – 62%; поверхнєве застосування науково-технічних засобів при проведенні СРД і НСРД – 84%; невикористання міжнародного досвіду у протидії шахрайствам – 68%; відсутність наукового аналізу й узагальнень форм та методів діяльності правоохоронних органів під час розслідування шахрайств – 79%.

Теоретичну основу дисертації становлять наукові розробки вчених, які досліджували питання методики розслідування кримінальних правопорушень, зокрема: В. П. Бахіна, А. Ф. Волобуєва, В. Г. Дрозд, М. М. Єфімова, В. А. Журавля, В. О. Коновалової, Є. Д. Лук'янчикова, В. Л. Ортинського, І. В. Пирога, О. В. Пчеліної, М. В. Салтевського, Р. Л. Степанюка, К. О. Чаплинського, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька та ін. Окремі питання розслідування шахрайств розглядалися у наукових працях низки вчених, серед яких необхідно виділити дисертації С. В. Головкина, О. В. Добрової, І. О. Коваленка, О. В. Курмана, В. Р. Мойсика, О. Л. Мусієнко, Н. В. Павлової, В. І. Пазиніч, А. В. Реуцького, О. А. Самойленко, Т. Л. Тропіної, С. С. Чернявського, С. В. Чучко та ін.

Так, С. В. Чучко у дисертації «Розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет» (м. Дніпро, 2021 р.) визначив особливості правового регулювання правовідносин у віртуальному просторі, що впливають на рівень вчинення шахрайства у мережі Інтернет; виокремив типові способи шахрайства; конкретизував тактику проведення СРД, спрямованих на отримання інформації з матеріальних й особистісних джерел. О. В. Добрава у дисертації «Криміналістична характеристика та розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами» (м. Київ, 2020 р.) розкрила криміналістичну характеристику шахрайства і особливості планування кримінальних проваджень; окреслила типові слідчі ситуації, відповідні тактичні завдання й засоби їх вирішення на початковому етапі розслідування; з'ясувала типові недоліки в організаційному забезпеченні й правовій регламентації НСРД. І. О. Коваленко у дисертації «Розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів» (м. Дніпро, 2022 р.) визначив структуру криміналістичної характеристики шахрайства, охарактеризував окремі її елементи; сформував систему обставин, що підлягають встановленню, та типові слідчі ситуації і відповідні їм комплекси СРД; виокремив організаційно-тактичні аспекти проведення окремих СРД і НСРД та конкретизував особливості призначення експертиз у кримінальному провадженні.

Проте у вказаних працях вчені торкалися лише деяких проблемних аспектів розслідування шахрайств. Недослідженими залишаються питання профілактичної діяльності уповноважених осіб щодо запобігання шахрайствам, особливості взаємодії правоохоронних органів у кримінальному провадженні та ін. В умовах сьогодення виникає необхідність згрупувати виокремлені вченими процесуальні дії у конкретні тактичні операції, що забезпечить максимальну ефективність розслідування шахрайства. На сьогодні слідча практика потребує негайної розробки сучасної дієвої системи протидії шахрайствам у сфері використання банківських електронних платежів з метою розробки методів і засобів їх виявлення, попередження та розслідування. Зазначені фактори у своїй сукупності сформували актуальність окресленої проблематики, її наукову, теоретичну і практичну значущість, а також вплинули на вибір теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII, положень Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126-р), Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки (Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021), тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки на 2022-2026 роки (наказ МОН України від 03.02.2022 № 109), тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11.06.2020 № 454), Порядку електронної інформаційної взаємодії Офісу Генерального прокурора та Міністерства внутрішніх справ України (спільний наказ Офісу Генерального прокурора та МВС України від 22.11.2021 № 371/846), Основних напрямів наукових досліджень Науково-дослідного інституту публічного права на 2020-2024 рр.

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у вирішенні конкретного наукового завдання з розробки концептуальних основ методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Відповідно до обраної мети в дисертації поставлено та вирішуються такі основні взаємопов'язані *задачі*:

- розкрити стан наукових досліджень питань протидії шахрайствам у сфері використання банківських електронних платежів;
- визначити криміналістичну характеристику як складову методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів;
- охарактеризувати основні елементи криміналістичної характеристики

досліджуваного виду шахрайства;

– з’ясувати особливості криміналістичного аналізу первісної інформації та визначення основних напрямів розслідування у кримінальному провадженні;

– розглянути взаємодію слідчих та оперативних підрозділів Національної поліції при розслідуванні досліджуваної категорії кримінальних правопорушень;

– сформулювати заходи профілактичної діяльності працівників правоохоронних органів щодо виявлення й усунення причин та умов шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів;

– виокремити тактичні операції стосовно збирання початкових відомостей про обставини події та виявлення ознак шахрайства;

– визначити перелік заходів під час проведення тактичної операції «Електронно-обчислювальна техніка».

Об’єктом дослідження є кримінальні процесуальні відносини, що виникають у діяльності правоохоронних органів під час розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Предмет дослідження – теоретичні та праксеологічні засади методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Методи дослідження. Відповідно до поставленої мети застосовано низку методів наукового пізнання, вибір яких базувався на особливостях конкретної мети, об’єкта і предмета дослідження. *Формально-логічний метод* застосовано при з’ясуванні структурних елементів криміналістичної характеристики шахрайства; аналізі матеріалів кримінальних проваджень, законодавчих актів, наукових доміант і концепцій, що відтворюють особливості дослідження шахрайства (розділи 1–3). *Порівняльно-правовий метод* – при аналізі кримінальних і кримінально-процесуальних норм, системи процесуальних дій, окремих нормативно-правових актів (розділи 2–3). *Системно-структурний метод* – при класифікації способів учинення шахрайства, виділенні криміналістичних версій і віктимогенних груп потерпілих, виокремленні типових способів шахрайства, систематизації тактичних операцій (розділи 1–3). *Історико-правовий метод* – для обґрунтування необхідності реформування законодавства щодо деяких положень розслідування шахрайства (підрозділи 1.1, 2.1, 2.3). *Системний метод* – при формуванні відповідної специфіки підготовки й реалізації тактичних операцій (підрозділи 3.1, 3.2). *Функціональний метод* – при визначенні перспективних напрямів оптимізації розслідування шахрайства (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1). *Типологічний метод* – при з’ясуванні характеристики особи потерпілого і шахрая (підрозділ 1.3). *Соціологічний метод* – при анкетуванні працівників органів прокуратури, слідчих, оперативних та експертних підрозділів МВС України (розділи 1–3). *Статистичний метод* – при аналізі оперативної, слідчої й судової практики, опрацюванні матеріалів кримінальних проваджень, узагальненні даних

анкетування респондентів і статистичних даних (розділи 1–3). На основі *синтезу* визначено висновки й практичні рекомендації за темою дослідження.

Емпіричну основу дослідження становлять згруповані відомості Єдиного звіту про вчинені кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора України за період 2017–2023 рр., а також результати опрацювання слідчої і судової практики протягом 2014–2023 рр. Зокрема, було досліджено матеріали 125 кримінальних справ та 137 кримінальних проваджень (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Кіровоградська, Київська, Львівська, Луцька, Миколаївська, Одеська, Сумська, Ужгородська, Харківська, Черкаська та Чернівецька області, м. Київ) за темою дисертації за 2012–2023 рр.; відомості офіційної статистичної звітності МВС України за 2014–2023 рр.; зведені дані опитування 356 працівників оперативних підрозділів, 327 слідчих, 71 працівника експертних установ МВС України, 115 працівників органів прокуратури України та 96 обізнаних осіб. Під час дослідження використано власний досвід роботи у слідчих підрозділах Національної поліції України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертаційна робота є першим у вітчизняній науці комплексним монографічним дослідженням основ методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів, в якому сформульовано низку наукових положень і практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України, що вирізняються науковою новизною та мають важливе теоретичне і практичне значення, а саме:

вперше:

– сформовано авторську структуру окремої методики, зокрема, до стандартної структури методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів, що складається з криміналістичної характеристики, особливостей початкового та подальшого етапів розслідування, а також використання спеціальних знань, додано окремі складові елементи, такі як: а) профілактична діяльність уповноважених осіб; б) взаємодія підрозділів правоохоронних органів; в) реалізація заходів відповідних тактичних операцій;

– запропоновано перелік профілактичних заходів, котрі необхідно здійснювати уповноваженим особам правоохоронних органів при розслідуванні шахрайства, як-от: 1) повідомлення громадян через ЗМІ про юридичну відповідальність за шахрайську діяльність у сфері використання банківських електронних платежів; 2) використання протоколів безпеки, таких як криптографічні функції та системи автентифікації користувачів; 3) виявлення осіб, схильних до антисуспільної поведінки у сфері комп'ютерної діяльності (хакерів, фішерів) та подальша постановка їх на облік у підрозділах кіберполіції; 4) використання протоколів перевірки ідентичності для перевірки

точності введених відомостей та запобігання підміні особи; 5) інформування населення через ЗМІ, месенджери та соціальні мережі про випадки вчинення шахрайських дій у сфері використання банківських електронних платежів (таких як фішинг, кардинг, сніфферінг); 6) використання технологій фіксації транзакцій, таких як блокчейн, що дозволяють записувати всі відомості; 7) попередження повторних (рецидивних) проявів шахрайства шляхом максимально повного викриття усіх осіб, задіяних у вчиненні конкретних протиправних дій із подальшим внесенням їх до відповідного обліку та ін.;

– визначено перелік заходів для реалізації тактичної операції «Електронно-обчислювальна техніка», зокрема, серед них виокремлено такі: 1) НСРД, спрямовані на встановлення наявності відповідної електронно-обчислювальної техніки в певному приміщенні та забезпечення збереження на ній інформації, що розкриває причетність окремих осіб до вчинення шахрайських дій (спостереження за об'єктом, прослуховування телефонних переговорів, огляд кореспонденції, зняття інформації з транспортних і електронних систем); 2) огляд місця події (місця, де здійснювалися шахрайські дії у сфері використання банківських електронних платежів) та речей (електронно-обчислювальної техніки, телефонів); 3) тимчасовий доступ до речей та документів із подальшим тимчасовим вилученням вказаного майна (телефони, флешнакопичувачі); 4) обшук, у ході якого можуть бути вилучені електронно-обчислювальна техніка та інші предмети і документи, що мають значення для кримінального провадження; 5) отримання консультацій спеціалістів, опрацювання нормативно-правових актів та спеціальної літератури; 6) допит підозрюваних, встановлених на місці здійснення шахрайських дій; 7) проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення осіб, яким відома криміналістично значуща інформація про шахрайські дії та їх учасників; 8) проведення одночасних допитів між підозрюваними, потерпілими і свідками; 9) призначення комп'ютерно-технічної та інших видів експертиз; 10) аналіз експертних висновків, порівняння їх із іншою доказовою інформацією;

удосконалено:

– теоретико-правове розуміння систематизації типових способів підготовки, безпосереднього вчинення й приховування шахрайства, зокрема, визначено, що найбільш типовими способами вчинення таких дій є фішинг та кардинг;

– систему даних щодо обстановки вчинення шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів з огляду на виокремлення кореляційних зв'язків між її елементами, зокрема, місцем учинення шахрайства та умовами, котрі цьому сприяли;

– криміналістичну характеристику особи шахрая через сукупність ознак та якостей особистості, що безпосередньо або опосередковано визначають особливості протиправної поведінки;

– пропозиції стосовно початку кримінального провадження через призму оцінки початкових відомостей, а також прийняття аргументованого рішення з приводу початку досудового розслідування за фактом учинення шахрайства;

– криміналістичні версії, що висуваються на початковому етапі розслідування, зокрема, вчинено шахрайські дії, що спрямовані на заволодіння: 1) фінансовими ресурсами юридичних або приватних осіб; 2) фінансовими ресурсами банківських установ; 3) інформацією про банківські картки або іншими банківськими відомостями; 4) даними про банківські реєстраційні номери та іншими ідентифікаційними відомостями клієнтів відповідного банку; 5) відомостями про банківські реквізити та інші банківські дані клієнтів відповідного банку тощо;

– визначення взаємодії правоохоронних органів як обумовленої нормативно-правовими актами та узгодженої за метою, місцем і часом діяльності відповідних органів, що полягає в максимально раціональному поєднанні засобів та методів діяльності цих підрозділів із метою профілактики, припинення та розслідування кримінальних правопорушень;

– систему тактичних операцій, необхідних для збирання початкових відомостей про обставини події та виявлення ознак шахрайства, зокрема: «Збір відомостей стосовно події шахрайства та джерел криміналістично вагомої інформації», «Встановлення особи шахрая», «Електронно-обчислювальна техніка», «Встановлення потерпілих від шахрайського посягання», «Встановлення способів шахрайських дій», «Документ», «Визначення розміру матеріальних збитків»;

дістали подальшого розвитку:

– теоретичні положення щодо основних криміналістичних і кримінально-процесуальних категорій (криміналістична характеристика, типові слідчі ситуації, криміналістичні версії, СРД, НСРД, обставини, що підлягають доказуванню, тощо);

– теоретичні доміанти щодо стану наукового дослідження проблем розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів;

– сукупність типових слідів шахрайства із формулюванням характерної ролі віртуальних (електронних, комп'ютерних) слідів;

– характеристика особи потерпілого від шахрайства та значення віктимізації як обумовленої закономірними поведінковими детермінантами потерпілого системи, котра виявляється у низці факторів;

– окремі криміналістично вагомні ознаки й властивості особи шахрая, котрі було систематизовано та на основі них сформовано ймовірний «портрет злочинця»;

– положення стосовно деяких аспектів із організації й тактики проведення окремих процесуальних дій у ході реалізації відповідних тактичних операцій;

– практичні рекомендації щодо профілактичної діяльності правоохоронних органів у кримінальних провадженнях визначеної категорії, що полягають у внесенні змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України шляхом визначення обов'язку таких органів виявляти причини та умови, що сприяли учиненню шахрайства;

– організаційно-тактичні особливості взаємодії підрозділів Національної поліції, а також форми взаємодії, зокрема, серед *процесуальних* виокремлено такі: реалізація доручень уповноваженої особи про проведення СРД і НСРД – 88%; надання уповноваженій особі інформації, що зібрана у ході ОРД, для вирішення питання щодо внесення даних до ЄРДР – 81%; виконання оперативним підрозділом доручень слідчого щодо перевірки оперативним шляхом відомостей, що мають значення для встановлення наявності чи відсутності підстав для внесення відомостей до ЄРДР за оперативними матеріалами – 32%; серед *організаційних* виділено такі: спільне чергування у складі СОГ – 72%; спільне проведення тактичних операцій і складних процесуальних дій (таких як обшук, слідчий експеримент) – 65%; колегіальне планування початкового етапу розслідування шахрайства – 77%; взаємний обмін інформацією між підрозділами Національної поліції, іншими органами влади та громадськістю – 94%; колективні виїзди уповноважених осіб (слідчого, дізнавача, детектива, прокурора) та оперативних працівників для проведення СРД або НСРД – 51%; консультування – 58%.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки та практичні рекомендації впроваджені та використовуються у:

– *законотворчій діяльності* – для удосконалення чинного законодавства у сфері запобігання шахрайству у сфері використання банківських електронних платежів, зокрема, в результаті проведеного дослідження сформульовано низку пропозицій щодо внесення змін і доповнень до чинного Кримінального процесуального кодексу України;

– *науковій діяльності* – для подальшого удосконалення основ методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень проти власності на базі сформульованих теоретичних положень, висновків і практичних рекомендацій (акти впровадження Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ від 10.05.2023, Національної академії внутрішніх справ від 11.05.2023, Харківського національного університету внутрішніх справ від 15.05.2023);

– *освітньому процесі* – при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Криміналістика», «Кримінальний процес», «Організація розслідування кримінальних правопорушень», «Тактичні особливості проведення слідчих (розшукових) дій», «Оперативно-розшукова діяльність», а також підготовці підручників, проведенні практичних занять із кримінального процесу та криміналістики (акти впровадження Дніпропетровського

державного університету внутрішніх справ від 24.04.2023, ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» від 12.05.2023);

– *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення діяльності органів прокуратури, досудового розслідування, оперативних та експертних підрозділів Національної поліції (акти впровадження Головного слідчого управління Національної поліції від 05.07.2023), а також при проведенні практичних занять на курсах підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів України.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення й висновки дисертації оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях і семінарах: «Актуальні проблеми взаємодії правової науки та практики її застосування» (м. Київ, 2022 р.), «Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі» (м. Київ, 2022 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено у восьми наукових публікаціях, з яких п'ять статей – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – у закордонному юридичному виданні, дві – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на науково-практичних конференціях і семінарах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з основної частини (вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків), списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 226 сторінок, із яких 150 сторінок основної частини. Список використаних джерел налічує 195 найменувань і займає 24 сторінки, 4 додатки викладено на 31 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** аргументовано актуальність теми дослідження, розкрито рівень опрацювання проблематики, зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами, визначено мету і завдання, сформульовано об'єкт та предмет дослідження, розглянуто методи, серед яких також розкрито емпіричну основу роботи, з'ясовано наукову новизну, викладено практичне значення отриманих результатів, розкрито дані про апробацію окремих положень дисертації, крім того, наведено наявні публікації і структуру дисертаційного дослідження.

Розділ 1 «Наукові засади побудови криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів» складається з трьох підрозділів, котрі присвячено дослідженню стану наукової розробки визначеної проблеми, а також опису ознак окремих елементів криміналістичної характеристики.

У підрозділі 1.1 «Стан наукових досліджень питань протидії шахрайствам у сфері використання банківських електронних платежів» здійснено узагальнення наукових поглядів учених із приводу проблем запобігання шахрайствам як у сфері фінансових ресурсів, так і безпосередньо у сфері банківських платіжних операцій.

З розвитком суспільних відносин шахрайські дії завжди видозмінюються й модернізуються, шахраї дедалі обирають нетипові способи учинення й приховування злочинних дій. Проблеми запобігання шахрайствам поставали перед вченими протягом не одного десятиріччя. Проблема протидії шахрайствам у фінансовій сфері присвячено низку наукових праць. Так, О. В. Курман у дисертації «Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами» (2002 р.) розкрив окремі аспекти криміналістичної характеристики та особливості розслідування шахрайських дій, а В. Р. Мойсик у дисертації «Проблеми кримінальної відповідальності за шахрайство з фінансовими ресурсами» (2002 р.) розв'язав питання кваліфікації та відповідальності за вчинення шахрайства. Значна увага також приділялася і питанням виявлення й розслідування шахрайства. Так, С. В. Головкін і С. С. Чернявський досліджували криміналістичну характеристику шахрайства щодо власності особи та її використання на початковому етапі розслідування, а також прикладні основи методики розслідування фінансового шахрайства.

Узагальнено наукові розробки вчених (таких як О. В. Герасимов, С. В. Самойлов, Ю. Я. Хамига та ін.), які досліджували проблематику запобігання шахрайствам.

Значну увагу приділено дослідженням О. В. Добрава «Криміналістична характеристика та розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами», Т. В. Коршикова «Розслідування шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки», С. В. Чучко «Розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет» та І. О. Коваленко «Розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів».

Доведено, що поза увагою вчених залишилися: а) питання профілактичної діяльності працівників правоохоронних органів щодо виявлення й усунення причин та умов учинення шахрайства; б) перспективні напрями взаємодії різних органів і підрозділів Національної поліції при розслідуванні шахрайства; в) тактичні операції стосовно збирання початкових відомостей про обставини події та виявлення ознак шахрайства та ін. Наведені аспекти потребують наукового опрацювання, узагальнення та подальшого розвитку.

У підрозділі 1.2 «Криміналістична характеристика як складова методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів» обґрунтовано, що визначена наукова категорія є складовою методики розслідування. На підставі узагальнення правоохоронної практики виокремлено такі складові у методиці розслідування шахрайства у

сфері використання банківських електронних платежів: 1) криміналістична характеристика; 2) особливості початкового етапу розслідування; 3) особливості подальшого етапу розслідування; 4) використання спеціальних знань; 5) профілактична діяльність уповноважених осіб щодо усунення причин та умов учинення шахрайства; 6) взаємодія окремих підрозділів правоохоронних органів; 7) реалізація заходів відповідних тактичних операцій при розслідуванні шахрайства.

З'ясовано, що криміналістична характеристика шахрайства є складовою методики розслідування кримінальних правопорушень. Наголошено, що вказана наукова категорія має важливе значення для ефективного проведення СРД, НСРД та інших процесуальних заходів. Узагальнення даних опитування респондентів свідчить про необхідність розроблення криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів у розрізі системної побуди кореляційних зв'язків між окремими її елементами, що дозволить слідчим і працівникам оперативних підрозділів Національної поліції ефективно реалізовувати кримінальні провадження (96%).

Сформульовано поняття криміналістичної характеристики як системи взаємопов'язаних відомостей стосовно криміналістично значущої інформації щодо протиправних діянь окремої категорії, що сприяє їх ефективному розслідуванню завдяки її використанню у проведенні процесуальних дій та розшукових заходів, а також побудові та перевірці версій. Система криміналістичної характеристики складається з таких елементів: спосіб шахрайства, обстановка кримінального правопорушення, слідова картина, особа шахрая та особа потерпілого.

У підрозділі 1.3 *«Особливості основних елементів криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів»* визначено специфіку окремих складових окресленої наукової категорії.

На підставі аналізу наукових праць таких вчених, як В. П. Бахін, М. М. Єфімов, О. Ф. Кобзар, В. Ю. Шепітько, комплексно досліджено специфіку побудови кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики шахрайства, що дозволяє слідчим ефективно реалізовувати кримінальні провадження.

Доведено, що у більшості випадків (98%) мають місце повноструктурний склад способу шахрайських дій, адже спосіб кримінального правопорушення є сукупністю дій із підготовки, безпосереднього вчинення та приховування протиправних дій. Значну увагу приділено способу вчинення шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. Аргументовано, що спосіб шахрайства є головним та єдиним елементом криміналістичної характеристики.

Систематизовано підготовчі дії до вчинення шахрайства: підбір і підготовка певної електронно-обчислювальної техніки (ноутбук, комп'ютер,

планшет) – 88%; розробка програмного забезпечення, необхідного для вчинення окремих видів шахрайства (фішинг, кардінг), – 81%; вибір об'єкта злочинного посягання – 100%; визначення кола осіб, стосовно яких будуть здійснені шахрайські дії – 92%.

З'ясовано, що найбільш розповсюдженими способами шахрайства є фішинг і кардінг. Особливу увагу приділено основним способам приховування шахрайських дій: ліквідація устаткування, що використовувалося для вчинення шахрайства – 85%; застосування трансформації ідентифікатора місця знаходження устаткування, за допомогою якого вчинюються шахрайські дії – 89%; надання неправдивих показань при проведенні окремих СРД, НСРД та інших процесуальних заходів – 61%; відмова від дачі показань – 35%. Системно досліджено об'єктивні умови, у яких вчинюються шахрайські дії, а також окреслено сліди їх скоєння.

Виокремлено найбільш розповсюджені місця учинення шахрайства: місця розташування електронно-обчислювальної техніки, з якої здійснюються шахрайські дії (ноутбука, комп'ютерного обладнання, телефона, планшета) – 53%; місця розташування банкоматів, банків, де проводилися банківські електронні платежі – 15%; місця розташування жертви, яка виявила факт здійснення шахрайських дій при проведенні банківських електронних платежів – 24%.

Встановлено, що, крім матеріальних та ідеальних слідів, визначеній категорії шахрайств притаманна така група, як віртуальні сліди (електронні, комп'ютерні). За даними досліджень учених, таких як А. С. Білоусов, Т. В. Коршикова, Т. В. Охрімчук, доведено, що вказаний вид слідів наявний у 100% кримінальних проваджень.

З'ясування обстановки шахрайства дозволяє слідчому правильно визначити подальші напрями розслідування та визначити необхідний перелік першочергових СРД, НСРД і процесуальних заходів.

Охарактеризовано криміналістично значущі типологічні ознаки особи шахрая. Доведено, що властивою характеристикою шахрая є особливий вид ознак – інтелектуальні. Адже без відповідної професійної підготовки і навчання людина не зможе ефективно реалізовувати відповідні дії для вчинення шахрайства, особливо у сфері використання банківських електронних платежів.

З'ясовано, що шахрайства вчинюють переважно чоловіки (86%). Крім того, шахрайство у сфері використання банківських електронних платежів відповідно до критерію віку особи, яка його вчинила, корелюється у такий спосіб: шахраї були у віці 16-20 років – 9%, 20-30 років – 39%, 30-40 – 34%, 40-50 років – 14%, 50 років і старше – 4%. Тобто найбільш криміногенні групи становлять особи віком від 20 до 40 років. Стосовно рівня освіти шахраїв встановлено такі дані: базову середню освіту має 1% шахраїв, середню – 1%, середню спеціальну – 5%, базову вищу – 17%, вищу – 76%. Щодо показника

професійної діяльності потрібно вказати, що переважно шахраї працюють у сфері підприємницької діяльності або комп'ютерних технологій – 78%. З'ясовано, що шахраї переважно вирізняються досить високим рівнем інтелекту – 92%. З огляду на наведені відомості сформовано ймовірний «портрет» особи шахрая.

Надано характеристику особі потерпілого. Виокремлено віктимологічні групи осіб, щодо яких було вчинено шахрайство і які піддалися впливу шахраїв, а саме: працівники банківських установ, клієнти банківських установ, родичі та знайомі клієнтів банківських установ. Наголошено на взаємозв'язку шахрая з особою потерпілого. Доведено, що особу шахрая доцільно досліджувати через призму її характеристик, що мають розшукове значення і дозволять слідчому обрати тактику проведення окремих СРД, НСРД та інших процесуальних заходів.

Розділ 2 «Планування та організація розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів» складається з трьох підрозділів, у яких надано характеристику особливостям початку кримінального провадження, напрямам взаємодії правоохоронних органів та здійснення можливих профілактичних заходів у процесі розслідування.

У підрозділі 2.1 *«Криміналістичний аналіз первісної інформації та визначення основних напрямів розслідування»* зосереджено увагу на проблемних питаннях, що виникають під час організації й планування розслідування шахрайства, та їх співвідношенні між собою. З'ясовано, що початкові (вихідні) відомості, що стали приводом для внесення даних в ЄРДР за фактом учинення шахрайства, було отримано уповноваженими особами з таких джерел: а) заяви, листи та повідомлення, що надійшли від громадян, які є потерпілими від шахрайських дій – 65%; б) звернення працівників фінансових установ, підприємств та організацій – 21%; в) матеріали, отримані під час проведення НСРД та розшукових заходів – 9%; г) заяви, листи та повідомлення від громадян, які отримали інформацію про вчинені шахрайські дії або стали їх свідками – 3%; д) матеріали проваджень, виділені з інших кримінальних проваджень – 2%. Надано пропозиції щодо оцінки вказаної первинної інформації.

Доведено, що вчасне попередження й якісне розслідування шахрайства є нездійсненним без їх чіткого планування та організації – одного з основних принципів методики розслідування. Визначено основні види планування у кримінальному провадженні: а) планування проведення відповідних СРД і НСРД; б) планування реалізації окремої тактичної операції, наприклад, «Встановлення потерпілих від шахрайського посягання»; в) планування на початковому або подальшому етапах розслідування; г) планування процесу розслідування шахрайства в цілому. З'ясовано, що планування розслідування шахрайства неможливе без належної побудови та перевірки версій. Виокремлено типові криміналістичні версії, що можуть бути висунуті на

початку провадження.

На початковому етапі розслідування шахрайства необхідно невідкладно зібрати усю наявну інформацію (особистісну, віртуальну, матеріальну) та визначити певне коло обставин, що підлягають встановленню та з'ясуванню.

У підрозділі 2.2 «Взаємодія слідчих та працівників оперативних підрозділів Національної поліції у кримінальному провадженні» розглянуто особливості організації та координації взаємодії окремих уповноважених осіб, які реалізують заходи з попередження, розслідування та профілактики шахрайств.

Ефективне запобігання шахрайським діям неможливе без реалізації НСРД, що одразу вказує на обов'язкове залучення певних спеціалістів різних підрозділів правоохоронних органів. З'ясовано, що реалізація окремих тактичних операцій також зумовлює необхідність у взаємодії не тільки працівників підрозділів Національної поліції, але й інших державних органів та відомств.

Сформульовано поняття взаємодії правоохоронних органів як обумовленої нормативно-правовими актами та узгодженої за метою, місцем і часом діяльності відповідних органів, котра полягає в максимально раціональному поєднанні засобів і методів цих підрозділів із метою профілактики, припинення та розслідування кримінальних правопорушень. Окреслено першочергові завдання, що стоять перед правоохоронними органами на початковому етапі розслідування шахрайства.

Наведено основні процесуальні та організаційні форми взаємодії уповноваженої особи з працівниками оперативних підрозділів Національної поліції. До процесуальних форм віднесено такі: реалізація доручень уповноваженої особи про проведення СРД і НСРД – 88%; надання уповноваженій особі інформації, що зібрана у ході ОРД, для вирішення питання щодо внесення даних до ЄРДР – 81%; виконання оперативним підрозділом доручень слідчого щодо перевірки оперативно-розшуковим шляхом відомостей, що мають значення для встановлення наявності чи відсутності підстав для внесення відомостей до ЄРДР за оперативними матеріалами – 32% та ін.

До організаційних форм віднесено: спільне проведення складних процесуальних дій чи деяких тактичних операцій – 96%; сумісне планування початкового етапу розслідування шахрайства – 77%; взаємний обмін інформацією між працівниками підрозділів Національної поліції та представниками органів державної влади й управління, органів місцевого самоврядування і громадськістю – 85%; спільне чергування у складі СОГ – 72%; колективні виїзди уповноважених осіб (слідчого, дізнавача, детектива, прокурора) та оперативних працівників для проведення СРД і НСРД – 51%; надання певних консультацій, переважно технічного характеру, – 64% та ін. Зосереджено увагу на значенні своєчасного обміну інформацією на

початковому етапі розслідування шахрайства як найбільш ефективної форми взаємодії у кримінальному провадженні.

У підрозділі 2.3 «Профілактична діяльність працівників правоохоронних органів щодо виявлення й усунення причин та умов учинення шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів» розкрито основні напрями та засоби попередження і профілактики шахрайських дій. Доведено, що профілактика шахрайських проявів є одним із основних завдань правоохоронних органів.

Додатково виокремлено криміналістичну профілактику, що становить специфічний вид профілактичної діяльності. З'ясовано, що криміналістична профілактика складається з певного комплексу заходів, що включає особу шахрая і потерпілого, їхні дії (поведінку) та зовнішнє середовище.

Запропоновано авторське визначення профілактики кримінальних правопорушень як системи конкретних дій (заходів), що їх здійснюють уповноважені особи правоохоронних органів (дізнавач, слідчий, прокурор та інші) та мають на меті усунення причин та умов вчинення протиправних діянь конкретної категорії.

Значну увагу приділено питанням профілактики такого виду шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів, як фішинг. Основним органом, що повинен здійснювати й безпосередньо проводити профілактичну роботу, є Департамент кіберполіції Національної поліції.

Запропоновано правила кібергігієни, що можуть значно мінімізувати ризики постраждати від протиправних дій хакерів, а саме: 1) уважно перевіряти URL-адресу сайту, на якому можна розраховуватися банківською картою; 2) використовувати лише ліцензійні програми, котрі необхідно систематично й своєчасно оновлювати; 3) здійснювати регулярне резервне копіювання відомостей та зберігати їх на зовнішніх носіях інформації; 4) перевіряти за допомогою вебсайту кіберполіції підозрілі сайти або номери телефону; 5) зберігати у таємниці пароль чи іншу персональну інформацію або використовувати складний пароль; 6) ігнорувати сумнівні посилання, навіть якщо отримано лист від знайомої особи, адже існує ймовірність отримання хакерами доступу до її акаунтів.

Виокремлено профілактичні заходи, котрі необхідно вживати уповноваженим особам правоохоронних органів при розслідуванні шахрайства. Запропоновано поділяти їх на: а) профілактичні заходи, що проводяться до формування злочинних намірів; б) попереджувальні заходи, що здійснюються після формування злочинного задуму до початку здійснення шахрайських дій; в) припинення шахрайства, під час якого вживаються запобіжні заходи на початку здійснення шахрайських дій. Акцентовано увагу на використанні міжнародного досвіду США і країн ЄС щодо запобігання шахрайствам з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Розділ 3 «Комплекси тактичних операцій при розслідуванні шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів» складається з двох підрозділів, в яких сформульовано особливості організації і проведення тактичних операцій під час розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень.

У підрозділі 3.1 *«Тактичні операції стосовно збирання початкових відомостей про обставини події та виявлення ознак шахрайства»* запропоновано підхід до розгляду методики розслідування шахрайства через призму здійснення комплексу тактичних операцій. З огляду на обізнаність шахраїв, їхні навички у сфері комп'ютерних технологій, швидкість приховування шахрайських дій запропоновано організаційно-підготовчі заходи до проведення тактичних операцій, а також визначено комплекс дій, що входять до їх змісту. Наголошено на невідкладному проведенні певних НСРД та інших процесуальних заходів одразу після внесення відомостей в ЄРДР.

Вчасне проведення НСРД і оперативно-розшукових заходів дозволяє слідчому отримати орієнтуючу (доказову) інформацію щодо обставин учинення шахрайства та ознак шахраїв в умовах інформаційної невизначеності.

Сформульовано авторське визначення тактичної операції як сукупності СРД, НСРД та інших процесуальних заходів, що вирішують конкретне тактичне завдання, котре має безпосереднє значення для ефективного здійснення кримінального провадження. Доведено, що результати СРД і НСРД у кримінальному провадженні мають значний доказовий потенціал порівняно з можливостями інших процесуальних дій і розшукових заходів та дозволяють слідчому зафіксувати обставини шахрайських дій та відомості про особу шахрая.

Окреслено основні завдання, котрі можна вирішити в ході реалізації тактичних операцій стосовно збирання початкових відомостей про обставини злочинної події та виявлення ознак шахрайства, а саме щодо: 1) умов, що передували учиненню шахрайства; 2) конкретної електронно-обчислювальної техніки, за допомогою якої реалізовувалися шахрайські дії; 3) кількості епізодів злочинної діяльності; 4) часу і місця вчинення шахрайства та тривалості шахрайських дій; 5) кількості потерпілих, які постраждали внаслідок дій шахраїв; 6) способів шахрайських дій (фішингу, кардингу, сніферингу); 7) кількості шахраїв і ролі кожного з них; 8) осіб, які можуть надати криміналістично значущу інформацію щодо обставин шахрайства та осіб, які до нього причетні; 9) збирання інших даних стосовно події, що мають значення для кримінального провадження. Запропоновано обов'язкові тактичні операції початкового етапу розслідування шахрайства, а також з'ясовано порядок дій працівників правоохоронних органів за окремими з них.

У підрозділі 3.2 *«Особливості проведення тактичної операції "Електронно-обчислювальна техніка"»* охарактеризовано особливості реалізації СРД, НСРД, комплексу ОРЗ, організаційно-технічних заходів та

інших дій, спрямованих на виявлення й вилучення як безпосередньо технічних засобів, так і відомостей та програмного забезпечення, за допомогою яких здійснювалися різноманітні шахрайські дії. Вилучення наведених засобів шахрайства дозволить слідчому встановити причетність конкретних осіб до шахрайських дій, а також довести їхню провину та з'ясувати характер злочинної діяльності. Наголошено на обов'язковості проведення НСРД, що дозволить отримати необхідні докази та іншу орієнтуючу інформацію для проведення подальших процесуальних дій та заходів.

З'ясовано, що тимчасовий доступ до речей і документів із подальшим тимчасовим вилученням вказаного майна та огляд речей (комп'ютерів, планшетів, телефонів) повинні бути спрямовані на вирішення таких завдань: 1) встановлення переліку використаних електронних пристроїв та необхідного програмного забезпечення; 2) забезпечення доступу до банківських акаунтів, які, можливо, були використані для проведення платежів; 3) аналіз платіжних процесів із метою виявлення потенційних прихованих платежів; 4) моніторинг інформації та відомостей із технічних пристроїв, до яких було надано доступ.

Зосереджено увагу на тимчасовому доступі до речей і документів, що використовувалися під час здійснення шахрайських дій, та особливостях їх огляду.

Значну увагу приділено тактиці обшуку. Наголошено на специфіці огляду мобільних телефонів, сітьового й серверного обладнання, комп'ютерної техніки та її комплектуючих (процесорів, модулів пам'яті, флешкарт, жорстких дисків). З'ясовано, що здебільшого шахраї намагаються приховати або знищити доказову інформацію, що доводить їхню причетність до шахрайських дій. Виходячи з цього, запропоновано організаційно-тактичні заходи проведення обшуку.

Конкретизовано тактику обшуку особи, яка затримана на місці учинення шахрайських дій, для вилучення знарядь шахрайства та його слідів.

Наголошено, що в межах тактичної операції «Електронно-обчислювальна техніка» використання спеціальних знань набуває особливого значення. Зосереджено увагу на особливостях проведення судових експертиз, насамперед комп'ютерно-технічної та програмно-комп'ютерної експертизи. Для найбільш ефективного їх проведення під час реалізації відповідних заходів (таких як огляд місця події та речей, тимчасовий доступ до речей і документів із подальшим тимчасовим вилученням вказаного майна, обшук) належить вилучити відповідні об'єкти.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що виявляється в розробленні теоретичних і практичних засад методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій і практичних рекомендацій щодо їх розвитку й удосконалення з урахуванням досвіду зарубіжних країн. В результаті дослідження сформовано низку теоретичних положень, висновків і практичних рекомендацій, основними з яких є такі.

1. На підставі узагальнення теоретичних поглядів учених визначено стан наукової розробленості проблеми розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. З'ясовано, що з-поміж значної кількості наукових розробок, що окреслюють питання, пов'язані з детермінацією, протидією й запобіганням економічній злочинності у банківській сфері, більшість виконано в межах цивільно-правового, адміністративно-правового, кримінально-правового та кримінологічного напрямів. Водночас використано знання з кримінального процесу, психології, оперативно-розшукової діяльності та ін. Виходячи з цього, доведено, що протидія шахрайствам має комплексну та міждисциплінарну природу. Узагальнено низку наукових досліджень як криміналістичної спрямованості стосовно розробки окремих методик розслідування протиправних діянь у визначеній сфері, так і інших галузей права.

2. Охарактеризовано криміналістичну характеристику як складову методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. Сформовано авторську структуру окремої методики, зокрема, до стандартної структури методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів, що складається з криміналістичної характеристики, особливостей початкового і подальшого етапів розслідування та використання спеціальних знань, додано окремими складовими такі елементи, як: а) профілактична діяльність уповноважених осіб; б) взаємодія підрозділів правоохоронних органів; в) реалізація заходів відповідних тактичних операцій.

Наголошено на теоретичних передумовах формування криміналістичної характеристики шахрайства. Сформульовано поняття криміналістичної характеристики, зміст її структурних елементів та місце в системі криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень.

Криміналістична характеристика шахрайств у сфері використання банківських електронних платежів є системою опису криміналістично значущих ознак цих кримінальних правопорушень, що відображають закономірні зв'язки між ними та мають важливе організаційне і тактичне

значення під час попередження, розкриття, розслідування та профілактики цього виду суспільно небезпечних діянь. У структурі криміналістичної характеристики шахрайства виокремлено такі складові: спосіб шахрайства, обстановку кримінального правопорушення, слідову картину, особу злочинця (шахрая), особу потерпілого (віктимогенні їхні групи).

3. Надано характеристику основних елементів криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. З'ясовано типові способи підготовки, учинення й приховування шахрайства, що пов'язані між собою єдиними мотивом і метою. З точки зору способу дій шахрайство віднесено до повноструктурних кримінальних правопорушень, оскільки в наявності є усі наведені елементи.

Виокремлено підготовчі дії до учинення шахрайства: підбір і підготовка електронно-обчислювальної техніки (ноутбук, комп'ютер, планшет) – 88%; розробка програмного забезпечення, необхідного для здійснення окремих видів шахрайських дій (фішинг, кардінг), – 81%; вибір об'єкта злочинного посягання – 100%; визначення кола осіб, стосовно яких будуть учинені шахрайські дії – 92%. Доведено, що найбільш розповсюдженими способами шахрайства є фішинг і кардінг. Відомості щодо способів учинення шахрайств виступають найбільш інформативним джерелом у кримінальному провадженні.

Визначено слідову картину та обстановку шахрайства. З'ясовано, що, крім матеріальних та ідеальних слідів, визначеній категорії шахрайств притаманна така група, як віртуальні сліди (електронні, комп'ютерні). Обстановка здійснення шахрайських дій визначається умовами часу і місця, що переважно є «розмитими» й охоплюють значну кількість об'єктів, котрі можуть виступати місцями події.

З'ясовано й узагальнено криміналістично значущі типологічні ознаки особи злочинця (шахрая), на підставі чого сформовано ймовірний «портрет» особи шахрая. Особи, які здійснюють шахрайства у банківській сфері, здебільшого характеризуються винахідливістю, високим інтелектом і комунікабельністю. Володіють прийомами психологічного впливу, вміють швидко переконувати і схилити до здійснення певних дій. Здебільшого такі шахрайства вчинюють особи чоловічої статі, віком 20-40 років, які мають вищу освіту, працюють у сфері підприємницької діяльності або комп'ютерних технологій.

Виокремлено віктимологічні групи потерпілих. Характеристика особи потерпілого дозволяє визначити основні поведінкові детермінанти.

4. З'ясовано особливості криміналістичного аналізу первісної інформації та окреслення основних напрямів розслідування шахрайства у кримінальному провадженні. Визначено особливості планування розслідування шахрайства та висунення слідчих версій. Планування розслідування шахрайства має важливе значення для забезпечення високого рівня організації роботи слідчого.

Виокремлено криміналістичні версії, що висуваються на початковому етапі розслідування, зокрема, вчинено шахрайські дії, що спрямовані на заволодіння: а) фінансовими ресурсами юридичних або приватних осіб; б) фінансовими ресурсами банківських установ; в) інформацією про банківські картки або іншими банківськими відомостями; г) даними про банківські реєстраційні номери та іншими ідентифікаційними відомостями клієнтів відповідного банку; д) відомостями про банківські реквізити та інші банківські дані клієнтів відповідного банку та ін.

Вчасне висунення версій дозволяє слідчому визначити правильний напрям розслідування шахрайства, необхідний перелік подальших СРД, НСРД, оперативно-розшукових заходів та їх комплекс у вигляді тактичних операцій.

5. Охарактеризовано напрями взаємодії слідчих та оперативних підрозділів Національної поліції при розслідуванні досліджуваної категорії шахрайства. Специфіка учинення шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів обумовлює наявність відповідної взаємодії слідчих не тільки з працівниками оперативних підрозділів, але і з державними підприємствами, установами і організаціями, органами місцевого самоврядування, у тому числі з банківськими установами, з питань проведення операцій за рахунками конкретної юридичної або фізичної особи.

Запропоновано авторське визначення взаємодії правоохоронних органів та охарактеризовано найбільш оптимальні форми такої взаємодії, що здійснюється як у процесуальній, так і непроцесуальній формах. Акцентовано увагу на значенні такої форми взаємодії, як обмін інформацією. Зазначені відомості можуть відображати: а) ознаки шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів (котре вже вчинене або знаходиться у стадії готування); б) характеристику членів хакерських груп та організацій (фішерів, спамерів, кардерів), які можуть бути причетні до учинення шахрайських дій; в) побудову (структуру) та галузь діяльності (фішинг, кардинг) злочинних груп, що задіяні у вчиненні шахрайства або інших кримінальних правопорушень.

6. Запропоновано перелік заходів профілактичної діяльності працівників правоохоронних органів щодо виявлення й усунення причин та умов шахрайства, зокрема: 1) повідомлення громадян через ЗМІ про юридичну відповідальність за шахрайську діяльність у сфері використання банківських електронних платежів; 2) використання протоколів безпеки, таких як криптографічні функції та системи автентифікації користувачів; 3) виявлення осіб, схильних до антисуспільної поведінки у сфері комп'ютерної діяльності (хакерів, фішерів) та подальша постановка їх на облік у підрозділах кіберполіції; 4) використання протоколів перевірки ідентичності для перевірки точності введених відомостей та запобігання підміні особи; 5) інформування населення через ЗМІ, месенджери та соціальні мережі про випадки шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів (як-от: фішинг,

кардинг, сніфферінг); 6) використання технологій фіксації транзакцій, таких як блокчейн, що дозволяють записувати всі відомості; 7) попередження рецидивних проявів шахрайства шляхом максимально повного викриття усіх осіб, задіяних у вчиненні конкретних протиправних дій, з подальшим внесенням їх до відповідного обліку та ін.

З'ясовано специфіку профілактичної діяльності уповноважених осіб у кримінальних провадженнях за фактами шахрайства. Для підвищення ефективності профілактики шахрайств необхідно внести певні зміни до Кримінального процесуального кодексу України шляхом визначення обов'язку органу дізнання і слідчих виявляти причини й умови, що сприяли учиненню кримінальних правопорушень. Зосереджено увагу на використанні міжнародного досвіду протидії шахрайствам.

7. Виокремлено тактичні операції стосовно збирання початкових відомостей про обставини події та виявлення ознак шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів, зокрема: «Збирання відомостей стосовно події шахрайства та джерел криміналістично вагомої інформації», «Встановлення потерпілих від шахрайського посягання», «Встановлення способів учинення шахрайських дій», «Встановлення особи шахрая», «Електронно-обчислювальна техніка», «Документ», «Визначення розміру матеріальних збитків». З урахуванням правоохоронної практики надано перелік процесуальних дій, необхідних для ефективного здійснення наведених тактичних операцій.

8. Визначено перелік заходів під час проведення тактичної операції «Електронно-обчислювальна техніка», а саме: 1) НСРД, спрямовані на встановлення наявності відповідної електронно-обчислювальної техніки у певному приміщенні, а також на забезпечення збереження на ній інформації, що доводить причетність окремих осіб до шахрайських дій (спостереження за об'єктом, прослуховування телефонних переговорів, огляд кореспонденції, зняття інформації з транспортних та електронних систем); 2) огляд місця події (місця, де здійснювались шахрайські дії) і речей (електронно-обчислювальної техніки, флешнакопичувачів); 3) тимчасовий доступ до речей і документів із подальшим тимчасовим вилученням вказаного майна; 4) обшук, у ході якого можуть бути вилучені електронно-обчислювальна техніка та інші предмети і документи, що мають значення для кримінального провадження; 5) отримання консультацій спеціалістів та опрацювання нормативно-правових актів і спеціальної літератури; 6) допит підозрюваних, встановлених на місці здійснення шахрайських дій; 7) проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення осіб, яким відома криміналістично значуща інформація про подію шахрайства та його учасників; 8) проведення одночасних допитів між підозрюваними, потерпілими та свідками; 9) призначення комп'ютерно-технічної та інших видів експертиз; 10) аналіз експертних висновків, а також їх порівняння з іншою доказовою інформацією, що міститься у матеріалах кримінального провадження.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації:

1. Жилін А. Е. Актуальні питання реалізації профілактичних заходів працівниками правоохоронних органів при розслідуванні шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Юридична наука*. 2020. № 2. Том 2. С. 209–215.

2. Жилін А. Е. Наукові диспути стосовно визначення криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Випуск 6. С. 122–127.

3. Жилін А. Е. Наукова полеміка відносно опису ознак та властивостей окремих елементів криміналістичної характеристики шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Випуск 1. С. 89–94.

4. Жилін А. Е. Особливості реалізації тактичної операції «електронно-обчислювальна техніка» під час розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Випуск 2. С. 103–108.

5. Жилін А. Е. Взаємодія різних підрозділів правоохоронних органів при розслідуванні шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів: актуальні питання. *KELM*. 2023. № 3. С. 119–123 (Республіка Польща).

6. Жилін А. Е. Наукові диспути стосовно тактичних операцій щодо збирання початкових відомостей про обставини події та виявлення ознак шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2023. № 13. С. 134–138.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Жилін А. Е. Криміналістична характеристика шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів: формулювання дефініції. *Актуальні проблеми взаємодії правової науки та практики її застосування : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 16-17 березня 2022 р.). Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 18–20.

8. Жилін А. Е. Особливості криміналістичного аналізу первісної інформації та визначення основних напрямів розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Перспективні напрями розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 14-15 червня 2022 р.). Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 21–23.

АНОТАЦІЯ

Жилін А. Е. Теоретичні та праксеологічні засади методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – Дніпро, 2023.

У дисертації на монографічному рівні опрацьовано теоретичні й праксеологічні засади методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. На основі системного аналізу розкрито стан наукових досліджень питань протидії шахрайствам. З'ясовано, що залишаються недослідженими окремі проблемні питання методики розслідування шахрайства, більшість із яких містять дискусійні положення.

Сформульовано поняття криміналістичної характеристики шахрайства і визначено основні її елементи. Виявлено типові способи підготовки, вчинення й приховування шахрайства. Розкрито слідову картину і обстановку шахрайства за допомогою надання характеристик окремих її складових: місця і умов здійснення шахрайських дій. З'ясовано, що, крім матеріальних та ідеальних слідів, визначеній категорії шахрайств притаманні віртуальні сліди (електронні, комп'ютерні). Визначено криміналістично значущі ознаки шахрая, на основі яких сформовано «портрет ймовірного злочинця». Присвячено увагу особі потерпілого.

З'ясовано особливості криміналістичного аналізу первісної інформації та визначення основних напрямів розслідування. Окреслено напрями взаємодії слідчих і працівників оперативних підрозділів Національної поліції при розслідуванні шахрайства, серед яких виокремлено організаційні та процесуальні її форми. Зосереджено увагу на проблемних питаннях обміну інформацією.

Запропоновано перелік профілактичних заходів, котрі необхідно здійснювати уповноваженим особам правоохоронних органів для усунення причин і умов здійснення шахрайства. Виокремлено тактичні операції стосовно збирання початкових відомостей про обставини події та виявлення ознак шахрайства, зокрема: «Збирання відомостей стосовно події шахрайства та джерел криміналістично вагової інформації», «Встановлення потерпілих від шахрайського посягання», «Встановлення способів учинення шахрайських дій», «Встановлення особи шахрая», «Електронно-обчислювальна техніка», «Документ», «Визначення розміру матеріальних збитків». Надано перелік процесуальних дій, необхідних для ефективного здійснення наведених тактичних операцій.

Ключові слова: *шахрайство, сфера використання банківських електронних платежів, фішинг, шахрай, досудове розслідування, взаємодія, профілактика, слідча (розшукова) дія, негласна слідча (розшукова) дія, тактична операція.*

SUMMARY

Zhylin A. E. Theoretical and praxeological foundations of fraud investigation methods in the field of using bank electronic payments. – *The manuscript.*

The thesis is for candidate's degree of law on specialty 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Examination; Operational-Search Activity. – Dnipropetrovskiy State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Dnipro, 2023.

The dissertation at the monographic level elaborates the theoretical and praxeological principles of fraud investigation methods in the field of using bank electronic payments. Based on a systematic analysis, the state of scientific research on anti-fraud issues is revealed. The scientific studies of both forensic orientation in relation to the development of separate methods of investigation of illegal acts in a certain area, as well as other branches of law, are summarized. Despite the presence of a number of scientific developments, certain problematic issues of fraud investigation methods, most of which contain debatable provisions, remain unexplored.

The concept of forensic characteristics is formulated and its corresponding elements are characterized. Typical methods of preparation, direct commission and concealment of fraud are defined. The situation of fraud is revealed by providing the characteristics of its individual components: the place and conditions of fraudulent actions. Criminologically significant features of the fraudster were determined, on the basis of which a «portrait of the alleged criminal» was formed.

The areas of interaction between investigators and employees of operational units of the National Police during the investigation of fraud have been identified, among which organizational and procedural forms of fraud have been identified.

Tactical operations related to the collection of initial information about the circumstances of the event and the detection of signs of fraud are singled out, in particular: «Collection of information about the event of fraud and sources of forensically significant information», «Identification of victims of fraudulent encroachment», «Establishment of methods of committing fraudulent actions», «Establishment of the identity of the fraudster», «Electronic computing equipment», «Determining the amount of material damages». A list of procedural actions necessary for the effective implementation of the above tactical operations is provided.

Keywords: *fraud, scope of use of bank electronic payments, forensic characteristics, phishing, fraudster, pre-trial investigation, interaction, prevention, investigative (detective) action, covert investigative (detective) action, tactical operation.*